

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ та МУЗЕЄЗНАВСТВА
ТОВАРИСТВО АНТРОПОЛОГІЇ

VITA ANTIQUA
№ 7–8

Збірка наукових статей

УДК: 902 + 572
ББК: 63.4 + 28.71
В: 79

Номер рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 23 квітня 2009 р. (протокол № 8) та Вченою радою Товариства археології та антропології

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

д-р іст. наук, проф. *М.І. Гладких* (головний редактор)
д-р іст. наук, проф. *Б.М. Гончар*
д-р іст. наук, проф. *В.М. Мордвінцев*
д-р іст. наук, проф. *Р.В. Терпиловський*
д-р іст. наук, проф. *В.І. Яровий*
канд. іст. наук *Н.С. Абашина* (відповідальний редактор)
канд. іст. наук *С.В. Палієнко* (відповідальний секретар)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

д-р іст. наук, проф., член-кор. НАНУ *О.П. Моця*
д-р іст. наук, проф. *В.В. Ставнюк*

ЗАСНОВНИК:

Товариство археології та антропології

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64, ауд. 164

В: 79 VITA ANTIQUA. Збірка наукових статей. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. — № 7—8. — 300 с., 165 рис.

Реєстраційне свідоцтво КІ № 350, видане 8 лютого 1999 р.
Міністерством інформації України

Збірка присвячена 60-літтю Р.В. Терпиловського, доктора історичних наук, професора, завідувача кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка та провідного наукового співробітника відділу археології ранніх слов'ян Інституту археології НАН України. Статті охоплюють широке коло проблем від історіографії археології до музеєзнавства. Основне місце належить введенню до наукового обігу матеріалів археологічних пам'яток від доби палеоліту до кінця I тис. н. е.

- © Товариство археології та антропології, 2009
- © Колектив авторів, 2009
- © ВПЦ «Київський університет», 2009
- © С.І. Іванисько, обкладинка, 2009

Наукове видання

VITA ANTIQUA, 2009, № 7—8

Збірка наукових статей українською, російською та французькою мовами

Редактор та упорядник збірки: *Р.В. Терпиловський*
Редактор англійських текстів: *Т.І. Шевченко*
Технічний редактор: *С.А. Горбаненко*

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром «Київський університет»

Підписано до друку 26.04.2009. Формат 60 × 84/8. Гарнітура Times.
Наклад 300 прим. Ум. друк. арк. 34.88. Обл.-вид. арк. 37,5.

Тираж віддруковано у ПП «Друкарня "Бджола"» Київ, Деміївський провулок, 6. Зам. № 1114.

**KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
HISTORICAL FACULTY
DEPARTMENT of ARCHAEOLOGY and ANTHROPOLOGY
SOCIETY of ARCHAEOLOGY and ANTHROPOLOGY**

**VITA ANTIQUA
№ 7–8**

The collection of scientific articles

<i>СИНІЦЯ Є.В.</i> Піт-стоп (до 60-річчя Р.В. Терпиловського)	9
Список друкованих праць Ростислава Всеволодовича Терпиловського	21
<i>PAKHARIEVA OLEKSANDRA.</i> Relations entre prehistoriens Russes et Français au XIX ^e et au debut du XX ^e siècles	28
<i>ПІВОВАРОВ С.В.</i> Розвиток археологічної науки в Чернівецькому університеті (друга половина XIX ст. — 2004 р.)	34
<i>МИСЬКО Ю.В.</i> Б.О. Тимошук і розвиток археологічних досліджень у Чернівецькому університеті в контексті вивчення питань слов'яно-руської духовної культури	38
<i>ПАЛІЄНКО С.В.</i> Проблема історико-культурного поділу пізнього палеоліту Східної Європи в радянському та пострадянському палеолітознавстві (кінець 50-х рр. XX ст. — початок XXI ст.)	42
<i>ТОЛОЧКО Д.В.</i> Проблема вивчення та інтерпретації трипільських площадок	50
<i>ЗЕЛЕНКО С.М., КОБЕЦ В.Д., МОРОЗОВА Я.И.</i> Подводная археология в Киевском национальном университете имени Тараса Шевченко	54
<i>РЫЖОВ С.Н., МАТВИИШИНА Ж.Н., ПУДОВКИНА А.С., ЛЕВЧУК П.А.</i> Стратиграфические и планиграфические исследования палеолитической стоянки Малый Раковец IV на Закарпатье	60
<i>ГЛАДКИХ М.І., РИЖОВ С.М.</i> Між першим та четвертим житлами Межиріцького поселення	72
<i>РЕКОВЕЦ Л.И., НЕСИН В.А.</i> Новая стоянка людей позднего палеолита у села Копачив в Украине	74
<i>ШИДЛОВСЬКИЙ П.С.</i> Результати досліджень Семенівського пізньопалеолітичного комплексу в 2004—2008 рр.	78
<i>ПЯСЕЦЬКИЙ В.К.</i> Неолітичні місцезнаходження поблизу міста Славута в Малому Поліссі та деякі загальні питання неолітизації	90
<i>ПУСТОВАЛОВ С.Ж.</i> Классификация катакомбной керамики	101
<i>ДУДИН А.А.</i> О металлических деталях деревянной посуды ранних кочевников юга Восточной Европы в предскифский период	123
<i>КОЗАК Д.Н.</i> До питання про рибальство у скіфську добу на Волині	130
<i>ОЛЬГОВСЬКИЙ С.Я.</i> Бронзоліварні майстерні Північного Причорномор'я архаїчного часу (сучасний стан вивченості)	135
<i>СИВОЛАП М.П., ГОПКАЛО О.В.</i> Розкопки курганів у верхоріччі р. Золотоношка	142
<i>ПАЧКОВА С.П.</i> К вопросу о формировании территории зарубинецкой культуры (по керамическим материалам)	146
<i>ЦИНДРОВСЬКА Л.О.</i> Зарубинецькі тілоспалення могильника Дідів Шпиль	155

<i>SINITSA E.V.</i> Pit-stop (to the sixtieth birthday of professor R.V. Terpylovsky)	9
Rostislav V. Terpylovsky's list of printed works	21
<i>PAKHARIEVA OLEKSANDRA.</i> Relationship between Russian and French prehistorians in the 19 th century and at the beginning of the 20 th century	28
<i>PIVOVAROV S.V.</i> The Development of the Archaeological Science in the University of Chernivtsi (Second Half of 19 th — 2004)	34
<i>MISKO Yu.V.</i> B.O. Tymoshchuk and the Development of the Archaeological Research in the University of Chernivtsi in the Context of Slavic-Russian Spiritual Culture Studies	38
<i>PALIENKO S.V.</i> Problem of Historical and Cultural Separation of the Upper Paleolithic of East Europe in Soviet and Postsoviet Paleolithical Science (End of the 50 ^s of 20 — Beginning of 21)	42
<i>TOLOCHKO D.V.</i> The Problem of Studying and Interpretation of Tripollian Dwellings (Areas) Remains.	50
<i>ZELENKO S.M., KOBETS V.D., MOROZOVA Ya.I.</i> Underwater Archaeology at Kiev National Taras Shevchenko University	54
<i>RYZHOV S.N., MATVIISHINA G.N., PUDOVKINA A.S., LEVCHUK P.A.</i> The Study Stratigraphy and Planigraphy of Malyj Rakovets IV Site in Transcarpathia	60
<i>GLADKYH M.I., RYZHOV S.M.</i> Between the First and Fourth Mezhirich dwellings.	72
<i>REKOVEC L.I., NESIN V.A.</i> A New Site of a Prehistoric Man from the Late Paleolit at Kopačiv, Ukraine	74
<i>SHIDLOVSKY P.S.</i> Results of Investigations of Semenivka Upper Paleolithic Complex in 2004—2008	78
<i>PIASETSKY V.K.</i> Neolithic Sites near Slavuta City in Maly Polissia and some General Issues of Neolitization	90
<i>PUSTOVALOV S.Zh.</i> Catacomb Culture Pottery Classification	101
<i>DUDIN A.A.</i> About Metal Details of the Wooden Cutlery of the Early Nomads from the South of the Eastern Europe in the Pre-Scythian Period	123
<i>KOZAK D.N.</i> About the Issue of Fishing in Scythian Age at Volyn	130
<i>OLGOVSKY S.Ya.</i> Bronze Founding Workshops of Northern Black Sea Coast in Archaic Age (Modern Level of Research)	135
<i>SIVOLAP M.P., GOPKALO O.V.</i> Barrow Excavations in Upper Region of Zolotonoshka River	142
<i>PACHKOVA S.P.</i> To the Issue of Zarubintsi Culture Territory Formation (by Ceramic Materials)	146
<i>TSYNDROVSKA L.O.</i> Zarubyntsi Cremations of Didiv Shpyl Cemetery	155
<i>ABASHINA N.S., PETRAUSKAS O.V., PETRAUSKAS A.V.</i> Late Roman Period Site Obuhov-3 Research in 2007—2008	163

Є.В. Синиця
ПІТ-СТОП
(до 60-річчя Р.В. Терпиловського)

В статті висвітлюються основні події життєвого та наукового шляху професора, старшого наукового співробітника, доктора історичних наук, завідувача кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка та провідного наукового співробітника відділу археології раннях слов'ян Інституту археології Національної академії наук України Ростислава Всеволодовича Терпиловського. Коротко охарактеризовані його польові дослідження, основні публікації щодо введення у науковий обіг та інтерпретації археологічних матеріалів, а також концептуальні теоретичні узагальнення.

Ювілеї — традиційний привід для підбиття підсумків, тим більше є привід озирнутися назад коли прожито 60 років, з яких у науці — 40. Дві третини календарного життя, фактично — майже все свідоме, на ниві археології, тож є не лише що згадати, а й чим пишатися. Щоправда, шановний ювіляр не дуже полубляє славослов'я взагалі, а на свою честь тим паче. Проте чому б не сказати красне слово гарній людині та блискучому науковцю? Чому б не висловити пошану та подяку Вчителеві? Зрештою, хіба міг знати як воно буде через стільки років студент-четверокурсник, який майже п'ятнадцять років тому прийшов без жодної рекомендації у відділ археології раннях слов'ян (тоді ще на Володимирській, 3) до щойно «захищеного» доктора Терпиловського з дещо нахабним проханням дати рецензію на свій чи не перший опус — коротеньку статтю до збірки студентських робіт? Перспектива аспірантури була тоді більш ніж примарною, те, що написанням кандидатської буде керувати саме Ростислав Всеволодович — маловірогідним. Ну, а припущення, що за якихось 10 років шановний ювіляр стане безпосереднім начальником, завідувачем кафедри, на якій працює асистент Синиця, викликало б тоді хіба що сміх.

Такий ліричний «заспів» має на меті не лише дистанціюватися від «вірнопідданих реляцій з нагоди». Дуже хотілося б, аби читач не лише зрозумів, а й відчув який він доктор Терпиловський «в реальному житті». Тому дозволимо собі ще трошки «особистих спогадів». Відповідь на питання — чому саме до Р.В. Терпиловського звернувся згаданий студент-четверокурсник досить проста. Цікавила не лише рецензія як така, важлива була ще й думка фахівця щодо життєздатності опусу в принципі, актуальності тематики, якої торкалася стаття взагалі. Тож на

питання — до кого б звернутися в Інституті археології, поставлене в університетській студентській курилці, старші товариші, більш обізнані з археологічним загалом Києва, відповіли однозначно: «Хлопче, тобі до Терпиловського. Він чи не єдиний в Інституті, хто фахово розуміється на проблемі. До того ж, поставиться до «спроби пера» доволі толерантно. Ну хіба що стаття твоя дійсно нічого не варта, тоді начувайся, скаже як є. На те вона й наука!». Лексика, звісно, була ще менш академічною, але суть саме такою.

Процедура знайомства відбувалася не без деякого тремтіння. Але після відповідей на стандартний набір питань (хто, звідки, з чим та навіщо) і вручення стосику друкованих сторінок, рецензія була обіцяна буквально через пару годин. Не зовсім типова реакція заклопотаного «по основній роботі» метра на невідомого студента, який вискочив як чортик з табакерки. За дві години студент був щасливим володарем бажаної рецензії, «відстуканої» по всій формі на друкарській машинці. Рецензії в цілому позитивної, але із ретельним зазначенням всіх недоліків та рекомендаціями щодо доопрацювання певних моментів у майбутньому. Детальніше ці моменти були розібрані у чи не годинній бесіді, що відбулася по отриманні рецензії. Йшлося зовсім не про те, що і як саме слід писати, а про те, яку найсвіжішу літературу варто почитати, матеріали яких пам'яток заслуговують на увагу у контексті теми тощо. Жодної менторської зверхності, скоріше бажання більш досвідченого підштовхнути початківця до самоперевірки, самостійного вивірення власних ідей у системі найсучасніших наукових поглядів. Само собою справили враження посилання по пам'яті на цілу купу робіт та матеріали величезної кількості пам'яток, тим більше, що було зрозуміло: жодної гри на публіку, бажання похизуватися інтелектуальним багажем, просто звичайний робочий процес.

За півтора десятки років, що минули, перше враження суттєво не змінилося. Хоча зараз спілкування із професором Терпиловським для колишнього «невідомого студента» чи не щоденний рутинний процес, відчуття, що розмовляєш з людиною, яка добре розуміється на своїй праці, впевнено володіє матеріалом та літературою,

«В начале славных дел»: останній день розкопок Пилипенкової Гори у 1969 році

завжди готова замислитися навіть над проблемою, яка не стосується безпосереднього кола наукових інтересів, залишається незмінним. Але найголовніше, що байдуже з ким спілкується Ростислав Всеволодович — студентом, аспірантом чи то колегою. Ані толерантність тону спілкування, ані коректність висловлювань, ані ґрунтовність підходу від регалій контрагента жодною мірою не залежать.

Проте, досить вже «особистих спогадів», канони жанру вимагають бодай короткої довідки про «етапи великого шляху». Та не хочеться створювати «парадний портрет в інтер'єрі», спробуємо поставити на перше місце «людину», а на друге «пароплав».

Випускник-«червонодипломник», кандидат наук, старший науковий співробітник, доктор наук, професор, завідувач кафедри. Офіційний пунктир наукового, а за великим рахунком і життєвого шляху. В назві ми недарма скористалися саме спортивним терміном. У перегонах піт-стоп — така собі проміжна зупинка: дозаправитися, змінити «резину», але аж ніяк не перепочити на лаврах, хіба що перевести дух — і якомога швидше рухатися далі. І ще одне: коли та як ти опинився на піт-стопі залежить від того, яким чином пройдено черговий етап. У випадку Р.В. Терпиловського підтвержені дипломами здобутки насправді скоріше саме констатація проходження певного етапу, піт-стоп, а не фініш. Тож і дипломи як такі були ані метою, ані винагородою за пройдено ділянку шляху, скоріше — своєрідною «відмашкою тренера» на піт-стопі: можна рухатися далі.

Почалося все ще до «офіційних перегонів». Напружене навчання у випускному класі не за-

важало Р.В. Терпиловському відвідувати «для душі» археологічний гурток при Інституті археології, в якому Д.Я. Телегін, вже тоді не просто відомий, а без перебільшень знаменитий вчений, «без п'яти хвилин» доктор наук, намагався заохотити школярів до археології. Компанія у гуртку підбралася вельми цікава: Б.В. Магомедов, С.Б. Буйських, Р.С. Орлов, С.М. Рижов, С.В. Полін. Кому з сучасних скіфологів, трипільознавців, русистів, «античників» або фахівців зі старожитностей римського часу, принаймні, на пострадянському просторі, ці прізвиська невідомі? Забігаючи наперед зазначимо, що колишні «гуртківці» зберігають дружні стосунки, що зав'язалися у середині 60-х, по цей день. Мимоволі звертаєш увагу ще на таке: Дмитро Якович і зараз, і тоді відомий серед наукового загалу перш за все як знавець старожитностей мезоліту—неоліту, але жоден з тодішніх його «гуртківців» не пішов саме у цю царину. Тож «перший вчитель», судячи по всьому, не наполягав на науковій вазі виключно власних наукових інтересів, а спромігся цікаво розповісти про різні галузі, по яких і «розбрелися» його учні.

Юнацьке захоплення археологією «для душі» одне, а вибір археології як фаху — зовсім інше. Шлях переходу «на професійні рейки» здавався досить простим та зрозумілим: після школи отримати спеціальну вищу освіту. Де? Також жодних проблем: в рідному Києві на історичному факультеті університету (на той час не потребувало уточнень у якому саме, він був єдиний — Київський державний ім. Т.Г. Шевченка) існувала одна з трьох на весь тодішній Радянський Союз кафедра, в назві якої археологія посідала перше місце, а не

була відсунута на друге, якщо не третє давньою історією, етнографією або ж спеціальними історичними дисциплінами. Археологія передувала етнографії та музеєзнавству у назві аж ніяк не за алфавітом. Від моменту заснування кафедра була орієнтована перш за все на підготовку саме археологів, що було відбито й у переліку спецкурсів, й у складі викладачів, й, зрештою, у фасі «історик-археолог», що зазначався у дипломі випускника. Тож кращого годі бажати: втілити мрію у життя можна не покидаючи рідного міста. Але...

Вступ у «профі» видався нелегким. Нещасливий збіг обставин: у 1966 було вдвічі більше випускних класів (не лише 10-ті, а ще й 11-ті, наслідок однієї з багатьох реформ середньої освіти), тож і без того чималий конкурс був вдвічі більшим. Не судилося й наступного року. Інакше як справжнім покликанням пояснити наполегливість абітурієнта важко. Після невдалої «першої спроби» Ростислав Всеволодович пішов працювати на буквально щойно (у 1965 р.) створений завод обчислювальних та керуючих машин — чи не перший в Радянському Союзі, що випускав електроніку невійськового призначення. Повернувся на завод він і після другого абітурієнтського фіаско. Здавалося б, варто спробувати здобути вищу освіту, відштовхуючись від «робочої спеціальності» — шлях досить популярний по тих часах. Вибір місця навчання куди більший: теоретиків-«фундаменталістів» готують в тому ж самому університеті, інженерів-практиків в КПІ і не тільки. І романтика професії аж ніяк не менша, кібернетика, автоматизовані системи управління — найкоротший шлях у майбутнє. Але минуле чомусь приваблювало більше, тож раз по разу абітурієнт Терпиловський «штурмує» істфак.

Лише у 1968, з третьої спроби юнак нарешті потрапив до університету. Щоправда, вступити вийшло лише на вечірнє відділення, але за тих обставин це було вже скоріше плюсом: з 1969

року Р.В. Терпиловський постійно працює в Інституті археології за договорами, а у 1970-му році посів першу штатну посаду — художника.

Зрозуміло, що художник — то лише назва штатної одиниці, насправді це ще й лаборант, й реставратор, й фотограф, й кресляр, далі — за вимогою. Наступні шість років робочий день присвячувався практиці, вечір — теорії, а все літо — експедиції, експедиції, експедиції. Чого варті лише назви пам'яток: Пилипенкова Гора, Бабина Гора / Дідів Шпиль, Козаровичі. Добра половина теперішніх грандів славістики та русистики київської школи виростає у експедиції Є.В. Максимова, який керував розкопками значених пам'яток. Р.В. Терпиловський поступово стає не лише співробітником, а й повноцінним співавтором Є.В. Максимова не тільки «у полі» та лабораторії, співробітництво згодом виливається у цілу низку написаних разом статей.

Отриманий Р.В. Терпиловським ще на старті наукової кар'єри досвід був, без жодного перебільшення, безцінним. Розкопки еталонних пам'яток у полі, систематичне опрацювання матеріалів цих пам'яток у лабораторії, а отже зафіксовані на рівні особистого досвіду десятки якщо не сотні комплексів, перебрані власноруч тисячі одиниць матеріалу. Що це означає для будь-якого археолога, а тим більше початківця, пояснювати немає потреби. У випадку Ростислава Всеволодовича зазначений досвід накопичувався паралельно із навчанням в університеті, де читали лекції не лише штатні викладачі, такі як М.М. Бондар та Г.Г. Мезенцева, а й сумісники, наприклад, ті самі Є.В. Максимов та Д.Я. Телегін. Тобто схематично навчання виглядало так: зранку в Інституті вивіряються креслення або ж малюється матеріал лекції, а ввечері в університеті читається лекція щодо того, свідoctвами яких процесів є «вранішній» матеріал. Тож усвідомити механізм, за яким археологічні знахідки перетворюються на струн-

Художник, кресляр, фотограф, лаборант, реставратор, далі — за вимогою. Бабина Гора, початок 1970-х років

кі концепції культурних процесів, спостереження щодо зв'язків різних груп давнього населення, зрештою, теоретичні викладки щодо етногенезу та історії тих чи інших народів, було неважко.

Звісно, крім фахових дисциплін, зацікавленість у яких була закономірною, в університеті викладалася ще й купа «зайвого». Проте мотивація вчитися належним чином всьому, чому навчають, у студента, який отримав омріяний «студентський» далеко не з першого разу, цілком зрозуміла. І перший «піт-стоп» — отримання диплому з відзнакою не виглядає чимось дивним. «Червоного» диплома отримав не якийсь там «зубрила», а досвідчений «польовик» і «лаборант»-практик, до того ж, вже з досвідом перших виступів на наукових конференціях та написання статей. Дипломна робота, присвячена пам'яткам київського типу (тоді, щоправда, їх так ще не називали), стала згодом наріжним каменем майбутньої кандидатської.

Студентські роки були наповнені не тільки навчанням та роботою, життя було більш різнобарвним. Факт лишається фактом: надзвичайна «знахідка» — майбутня дружина — трапилася Ростиславу Всеволодовичу саме на вечірньому відділенні істфаку, а остаточно зрозуміло, що все «всерйоз та надовго», стало саме в експедиції на Канівщині. Тож навіть тут не обійшлося без археології.

Закінчення університету співпало у часі із остаточною визначенням напрямку досліджень Р.В. Терпиловського на багато років. Саме у сезон 1974 року експедиція Є.В. Максимова змінив регіон польових робіт, перебазовується з правобережної Канівщини на Лівобережжя, у Подесення. Ще на початку 1970-х рр. стало зрозуміло,

що старожитності першої половини — середини I тис. н. е., виявлені у басейні Десни, мають ключове значення для розуміння культурних процесів у Східній Європі не лише зазначеного періоду. Дослідження цих пам'яток мали повніше розкрити історичну долю носіїв зарубинецької культури, а також пролити світло на процес формування археологічних культур третьої чверті I тис., тих самих, що досить впевнено пов'язували з ранньоісторичними слов'янами. Певний пріоритет у вивченні деснянських пам'яток на той момент мали колеги із Санкт-Петербурга (тодішнього Ленінграду), зокрема, маститий П.М. Третьяков та молодий, але вже достатньо досвідчений Є.О. Горюнов. Проте, справа була не в пріоритеті і не у змаганні між різними археологічними школами. Вирішення поставлених проблем потребувало розширення джерельної бази, масштабних розкопок, тому залучення до робіт київських археологів було цілком закономірним.

Гарною ілюстрацією щодо відсутності конкуренції між представниками різних шкіл були відносини, що склалися між Р.В. Терпиловським та Є.О. Горюновим. Вони познайомилися у 1976 р. в Ленінграді, певний час підтримували стосунки дистанційно, спілкуючись особисто лише на конференціях. Нагода попрацювати разом видалася у 1979 р. Кілька тижнів Р.В. Терпиловський та Є.О. Горюнов удвох об'їжджали провінційні музеї Білорусії та Смоленщини, де знайомилися з матеріалами пам'яток Верхнього Дніпра. Більш досвідчений (вже два роки, як кандидат наук) пітерець ненав'язливо допомагав молодшому колезі-киянину, який саме дописував кандидатську. Спільне опрацювання колекцій, обмін «думками з приводу» і не лише, неформальні дискусії стали

Учитель та учень. З Євгеном Володимировичем Максимовим (Ройще, 1978 рік). В нижньому ряду сидять (зліва направо): Л.В. Ярмоленко (тепер — Строчкова), І. Любавин та І.Б. Зеленецька

Начальник — надійна опора експедиції, і у серйозній роботі, і у веселощах. Глеваха, 1980 рік. Фотограф — О.М. Титова, «штатив» — Р.В. Терпиловський

при нагоді. Того ж року Р.В. Терпиловський взяв участь у розкопках Картамишева 2 на Курщині, якими керував Є.О. Горюнов. Нажаль, плідна співпраця видалася не надто тривалою, у 1981 р. Євгена Олексійовича не стало.

Назви пам'яток, на яких протягом 1974—78 рр. працювала експедиція Є.В. Максимова, тепер відомі кожному славісту: Роїще, Улянівка, Киселівка I та II. Одночасно з польовими роботами суттєво змінювалося концептуальне бачення цих старожитностей. У 1975 році вийшла друком стаття Є.О. Горюнова, де на підставі аналізу керамічних комплексів деснянських пам'яток пропонувалося їх періодизаційне членування. Наступного, 1976 року у програмній статті В.М. Даниленка вперше було обґрунтовано виділення середньодніпровських та деснянських старожитностей пізньоримського часу в окрему культурну групу — пам'ятки київського типу. Отже, здобуті в середині 1970-х рр. матеріали потребували осмислення вже в новій системі наукових поглядів.

Це завдання було вирішене Р.В. Терпиловським (з 1976 року вже молодшого наукового співробітника щойно створеного В.Д. Бараном відділу археології ранніх слов'ян Інституту археології) в ході роботи над кандидатською дисертацією «Населення Нижнього та Середнього Подесення у III—V ст. н. е.». Основу роботи склали власноруч здобуті та опрацьовані матеріали деснянських пам'яток, досліджених разом з Є.В. Максимовим. Розглянуті вони на досить широкому тлі синхронних та діахронних старожитностей. Намічені попередниками контури поняття «київська археологічна культура» завдяки ретельному та всебічному

аналізу всіх складових археологічного матеріалу — будівель, поховань, керамічного комплексу, речей — набули повноцінного наповнення. Дисертаційна робота побудована за класичною схемою археологічного дослідження: типологія, хронологія, картографія, але при цьому враховані всі методичні тонкощі, такі як розрізнення закритих та відкритих комплексів, застосування статистичних методів для аналізу масового матеріалу (порівняно свіжою новацією для того часу, зокрема, було унаочнення статистичних викладок у гистограмах) тощо. Ґрунтовність аналітичної частини робила незаперечними виважені за формою, але достатньо революційні за змістом висновки дослідження. Захист у 1980 році кандидатської дисертації, таким чином, став знову лише констатацією блискучого проходження чергового етапу.

Якщо отримання диплому про вищу освіту скоріше заявка на професіоналізм, то диплом кандидата — підтвердження професійного статусу і, одночасно, «пропуск» у «вищу лігу». Початок 1980-х видався плідним. Дещо перепрацьована дисертація стала відома широкому науковому загалу як перша монографія («Ранние славяне Подесенья III—V вв. н. э.», 1984). Вже наступного року Р.В. Терпиловський отримує звання старшого наукового співробітника. Того ж 1985 виходить друком «Этнокультурная карта территории УССР в I тыс. н. э.», що стала своєрідним підсумком досліджень київської школи археологів-славістів протягом 1960-х — початку 1980-х рр. В цій колективній роботі Р.В. Терпиловським написані параграфи про старожитності київської та колочинської археологічних культур, а також цілий окремий

Brothers in arms. Р.В. Терпиловський та А.М. Обломський, на задньому плані — І.А. Ремех, стоїть І.Б. Зеленецька. Глеваха, 1984 рік

розділ щодо соціально-економічного розвитку населення території України протягом I тис. Написання цього розділу саме Р.В. Терпиловським, до речі, також було свосередною «побічною дією» його кандидатської дисертації. Реконструкції господарських моделей, а також соціального устрою давнього суспільства, спираючись здебільшого на археологічні матеріали, за практично повної відсутності писемних повідомлень та етнографічних аналогій, звісно, не були особистою творчою знахідкою Р.В. Терпиловського. Проте, саме він відпрацював механізм створення таких реконструкцій щодо матеріалів другої чверті — середини I тис. н. е. з території України, а згодом, в роботі 1985 року, ця методика була застосована до всіх старожитностей I тис. на території України. Р.В. Терпиловським також була створена значна кількість ілюстрацій та здійснене загальне упорядкування всіх ілюстративних матеріалів видання.

Теоретичні узагальнення йшли обруч з польовими роботами. У першій половині — середині 1980-х Р.В. Терпиловський долучився до розвідок та розкопок значної кількості пам'яток в різних регіонах. Однак головним об'єктом його досліджень у цей час було поселення у Глевасі під Києвом. Стратиграфічна ситуація на пам'ятці (наявність київського та черняхівського шарів) дозволила на конкретному матеріалі вирішувати питання про співвідношення двох груп старожитностей пізньоримського часу у Київському Подніпров'ї. Теми контактів «киян» та «черняхівців» Р.В. Терпиловський торкався ще у кандидатській (матеріал для висвітлення цієї проблематики представлений у знахідках з Роїща). Але саме Глеваха (а також пам'ятки в Обухові, що досліджувалися практично одночасно з нею) доз-

волила ставити питання ширше: переміщення різних груп населення пізньоримського часу в регіоні, характер їх співіснування, хронологія цих процесів. Зазначена проблематика згодом посіла поважне місце у творчості Ростислава Всеволодовича, набула більш широкого територіального охоплення. Проте вже в «казусі Глевахи» добре відбитий підхід до складної проблеми «за Терпиловським»: методичні розкопки, скрупульозне опрацювання здобутого матеріалу і лише згодом — концептуальні висновки. При цьому жодних спроб генералізувати результат, вважати отриману на конкретних матеріалах модель певних процесів загальною для всього культурного кола.

Перш, ніж продовжити, слід повернутися трішечки назад за хронологією, до межі 1970—80-х рр. Саме наприкінці 70-х, у 1978 або на самому початку 1979 року, до Києва завітав студент-дипломник Московського держуніверситету на ім'я Андрій. Хлопчина писав диплом про зарубинецьку культуру, тож його цікавили знахідки та звітна документація щодо зарубинецьких пам'яток, що зберігалися у київських фондах та архіві. Хотілося також поспілкуватися з безпосередніми «учасниками подій», які брали участь у розкопках цих пам'яток. Знайомство «московського гостя» з Ростиславом Всеволодовичем та переростання цього знайомства згодом у дружбу було цілком закономірним. З одного боку, «старший товариш» був не надто старшим за віком, але з іншого — на той час встиг вже взяти участь у розкопках більшості опорних зарубинецьких та пізньозарубинецьких пам'яток України.

Знайомство це мало довготривалі наслідки. Від початку 1980-х тандем Терпиловський —

Обломський (саме таке прізвище заїжджого москвича) активно співпрацює у полі; вони проводять спільні розвідки на порубіжжі України та Росії, допомагають одне одному у розкопках. Саме у 1980-х також рельєфно проявився основний стик наукових інтересів — пізньозарубинецькі старожитності. А.М. Обломський йшов до цієї тематики «знизу», від проблеми трансформації «класичних» зарубинецьких пам'яток, Р.В. Терпиловський навпаки, «зверху», з огляду на питання формування київської культури. Але згодом зазначена різниця «шляхів» знівельовалася, співавтори аналізують культурні процеси першої половини I тис. на півдні Східної Європи як безперервний цілісний комплекс.

Творчу співдружність Обломський — Терпиловський (саме в такому порядку зазвичай фігурують прізвища у спільних роботах) ми ще неодноразово згадаємо. Взагалі зазначимо, що статті та монографії у співавторстві складають доволі помітну частину у науковому доробку Р.В. Терпиловського. На наш погляд, це яскрава ілюстрація не лише професійних, але й людських якостей Ростислава Всеволодовича. З одного боку, цілком закономірним було і залишається бажання колег співпрацювати із ерудованим, досвідченим знавцем, який бездоганно володіє матеріалом. З іншого — цей знавець завжди відповідним чином проявляє себе у «командній грі», виконуючи не лише власну частину роботи, а й перебираючи функції диспетчера, координатора, який чітко членує завдання на складові, визначає обсяг робіт, що має виконати кожен із співавторів тощо. Незайвим є згадати тут також редакторську вправність ювіляра. Тож не дивно, що саме він у другій половині 1980-х рр. очолив проблемну групу «Київська археологічна культура: витоки та подальша доля»,

кістяк якої складали здебільшого науковці Києва та Москви, але до роботи якої долучилися також представники інших міст України та Росії.

Дослідження зазначеної проблемної групи мали на увазі повний цикл: масштабні розвідки та розкопки, опрацювання колекцій матеріалу, як новознайдених, так і тих, що були здобуті дослідженнями попередніх років, введення цих матеріалів у науковий обіг, концептуальні оцінки та узагальнення.

Обсяг польових робіт можна оцінити вже за переліком експедицій другої половини 1980-х — початку 1990-х рр., у яких Р.В. Терпиловський брав участь особисто: 1986 р. — спільні з А.М. Обломським розкопки у Шишино 5 (Білгородська обл.); 1987 р. — спільно з курянином М.О. Тихомировим розкопки пам'яток в околицях с. Гочево (Курська обл.); 1987—1991 рр. — спільні з Г.М. Некрасовою розкопки черняхівського поселення та могильника київської традиції, як прийнято визначати такі пам'ятки зараз, у Боромлі (Сумська обл.); 1988 р. — розкопки разом з А.М. Обломським Рябівки 1 (Сумська обл.); 1989 р. — спільні з А.М. Обломським розвідки у верхів'ях Ворскли та розкопки Березівки 2 (Сумська обл.) і Головино (Білгородська обл.); надзвичайно насиченим видався 1990 р. — спільні з А.М. Обломським суцільне обстеження долини Сейму в межах Сумської обл. та розкопки у Рябівці 3, а також початок масштабних розкопок в урочищі Сампсоніїв Острів в околицях с. Сенча на Полтавщині разом з русистом-москвичем Ю.Ю. Моргуновим (роботи тривали протягом ще двох сезонів до 1992 р.); 1991 р. — розкопки у Сумському Посейм'ї на найбільш цікавих пам'ятках, виявлених розвідками попереднього року (Пересипки 1, Чаплища 3 та Красне 4); 1992 р. — продовження робіт поперед-

Brothers in arms-II. Р.В. Терпиловський та М.Б. Щукін. Гочево, 1987 рік

Gastarbeitern: доктор історичних наук Р.В. Терпиловський зі своїм першим аспірантом (на той момент — вже п'ять років як кандидатом історичних наук) О.В. Петраускасом на розкопках у Польщі, 1997 рік

нього року, розкопки Литвиновичів 3; 1993 р. — спільні з А.М. Обломським розкопки на Попово-Лежачах 4 (Курська обл.); 1994 р. — безпосереднє підключення до розкопок багатощарового поселення Олександрівка I в околицях Чернігова, які попереднього року розпочав місцевий археолог О.В. Шекун.

«Польовий» графік — по дві—три повноцінні експедиції за сезон, мав на увазі й не менш напружений графік «камеральний» (опрацювання здобутих матеріалів, складання звітів тощо). Проте заклопотаність експедиційними та постекспедиційними справами не заважала Ростиславу Всеволодовичу раз по раз «видавати на гора» публікації. Зазначимо лише книги, що побачили світ протягом «звітного періоду». У 1990 р. в Києві вийшов препринт «Распад зарубинецкой культуры и его социально-экономические и идеологические причины» (співавтори А.М. Обломський та О.В. Петраускас). Наступного 1991 р. у Москві вийшла друком монографія «Среднее Поднепровье и Днепровское Левобережье в первые века нашей эры» (у співавторстві з А.М. Обломським). Нарешті, 1992 р. знову у Києві, виходить «Памятники киевской культуры. Свод археологических источников» (цього разу співавтором виступає Н.С. Абашина). Праця 1990 р. — новий погляд на проблему розпаду «класичної» зарубинецької культури та співвідношення зарубинецьких і пізньозарубинецьких пам'яток. Робота 1991 р. — ретельний аналіз пізньозарубинецьких старожитностей, обґрунтування виділення їх локальних варіантів та визначення вкладу кожної групи цих старожитностей у формування київської культури. «Памятники киевской культуры» — не лише вичерпний на той час каталог пам'яток із дещо стислою, але цілком інформативною характеристикою кожного

пункту, це також ще й концептуальна робота щодо місця київських старожитностей у системі археологічних культур I тис. н. е. Згадані книги були безпосередньо пов'язані із колом наукових інтересів Ростислава Всеволодовича, його польовими роботами, стали своєрідним підсумком діяльності очолюваної ним проблемної групи. Вони вирішували двоєдине завдання — повноцінне введення у науковий обіг щойно здобутих матеріалів та, одночасно, поглиблене розуміння культурних процесів першої половини — середини I тис. н. е. з огляду на ці матеріали.

В той самий період Р.В. Терпиловський працює і над більш загальною проблематикою. Колективна праця 1990 р. «Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период» стала своєрідним продовженням вже згаданої «Этнокультурной карты...» 1985 р. З урахуванням нових матеріалів київські археологи-славісти на чолі з В.Д. Бараном запропонували колегам своє бачення археологічних та історичних явищ I тис. н. е. в регіоні. Для викладу була обрана своєрідна «решітчаста» структура. «Горизонталі» «решітки» утворювали розділи, де розглядалися археологічні реалії; кожен розділ — окремий хронологічний зріз в межах чверті тисячоліття із сукупним оглядом матеріалу без жорсткого членування на окремі культури. «Вертикалями» були розділи, присвячені культурному, економічному та соціальному розвитку населення півдня Східної Європи, написані без огляду не лише на культурну, а й хронологічну обмеженість; кожна тема розглядалася як наскрізна від рубежу ер до постання Русі. Своєрідність підходу зумовлювала те, що авторами окремих розділів були одразу кілька фахівців. Ростислав Всеволодович брав участь у написанні «горизонтального» розділу щодо старожитностей другої чверті I тис. н. е., а також практично всіх «вертикальних» (економіка, суспільний устрій, контакти слов'ян із зовнішнім світом). Ґрунтовність праці була належним чином оцінена не лише науковим загалом, а й «на офіційному рівні»: у 1991 році колектив авторів одержав звання лауреатів Державної премії України в галузі науки та техніки — явище не таке вже й пересічне в гуманітарному секторі.

1991 рік відзначений виходом ще однієї наскрізної роботи — «Походження слов'ян», написаної Р.В. Терпиловським у співавторстві з В.Д. Бараном та Д.Н. Козаком. Книга достатньо популярна за формою викладу матеріалу, але одночасно цілком наукова за фактичним наповненням та обґрунтованістю реконструкцій. На користь останнього свідчить те, що вона і зараз, майже 20 років потому, стабільно фігурує у списках використаної літератури серйозних монографій та наукових статей.

На межі 1980—90-х Р.В. Терпиловський був залучений також до підготовки ще одного узагальноючого видання. Йдеться про серію «Археологія ССРСР», задуману як двадцятитомник, що поступово виходила від початку 1980-х рр. Тому, присвяченому старожитностям першої половини I тис. н. е. лісостепової зони Східноєвропейської рівнини, судилася нелегка доля, адже його вихід планувався на початок 1990-х рр. і з огляду на зрозумілі причини опинився під загрозою. Але минулося, під назвою «Славяне и их соседи в конце I тыс. до н. э. — первой половине I тыс. н. э.» книга вийшла друком у 1993 р. В цьому томі Р.В. Терпиловським у співавторстві з його вчителем Є.В. Максимовим написаний розділ щодо пам'яток київської культури. Побіжно зауважимо, що серія в цілому успішно видавалася і надалі, незважаючи на розпад держави, археології якої вона була присвячена. З 18 томів, що існують зараз, сім вийшли після 1991 року, міцність та сталість наукових зв'язків виявилися набагато більшими від політичних. Ця ремарка має безпосереднє відношення до нашого головного героя, адже пертурбації перехідного періоду аж ніяк не позначилися на його спілкуванні та співпраці з колегами з новоутворених держав. Крім традиційних форм (конференції та конгреси, спільні дослідні проекти тощо) ця співпраця має і більш формальні складові, наприклад, регулярне опонування на захистах в Росії та Білорусії.

В самому кінці 1980-х Р.В. Терпиловський вперше спробував себе в новому амшпау — наукового керівника. Першим учнем-аспірантом став О.В. Петраускас, який успішно захистив кандидатську дисертацію в 1993 році. Згодом вахту перейняв Р.Г. Шишкін, захист якого відбувся у 1996 р. Обидва ці экс-аспіранти зараз добре знані в наукових колах дослідники-черняховознавці. «Аспірантську безперервність» продовжили автор та

С.А. Горбаненко (захистилися, відповідно, у 2004 та 2005 р.), а на тепер «під крильцем» Ростислава Всеволодовича «доходить до кондиції» цілий виводок майбутніх кандидатів наук. Особистий досвід та відгуки колег — колишніх аспірантів про «Наукового» дозволяють твердити, що в якості керівника він завжди дотримується розумного балансу безжалісності та толерантності. Безжалісності до відвертих помилок, невірних трактування думок попередників або ж бажання прочитати між рядків те, чого у цих попередників насправді не написано. Щоправда, зазначена безжалісність завжди коректна у висловлюваннях (взагалі важко уявити Ростислава Всеволодовича таким, що розмовляє з будь-ким «на підвищених тонах»), хіба що іронічна, іноді навіть не без певної часточки ехидства. Ще на самому початку статті згадувалося, що «метода Терпиловського» перш за все має на меті підштовхнути до самостійного пошуку істини. Тож його типові поради як наукового керівника: перечитай, уточни, порівняй, вислови думку чіткіше. Що ж до толерантності, то тут все вкладається в один простий постулат: будь-яка висловлена думка чи то гіпотеза, в тому разі, якщо існують аргументи на її користь, має право на існування. Крапка. Навіть якщо ця гіпотеза суперечить власним поглядам «Наукового», але належним чином обгрунтована, вона розцінюється як можлива, а не як невірна. Мабуть, саме у такий спосіб, а не керівними вказівками «це пишть, а це не варто» складаються наукові школи. (Здається, саме час вкотре нагадати, що незважаючи на ювілейний привід, ми аж ніяк не маємо на меті створити «позолочену статую» доктора Терпиловського. Якщо ж у когось по прочитанні останнього абзацу залишився занадто вірнопідданський присмак, радимо поспілкуватися з будь-ким з колишніх або теперішніх аспірантів «Наукового» особисто. Переконані, зазначений присмак зникне.)

День археолога в Смоленській обл., 1999 рік. Р.В. Терпиловський серед студентів Липецького педагогічного інституту, які на честь свята перетворили експедиційний табір на «Форт-Рост»

Gastarbeitern-II: Р.В. Терпиловський та російський археолог Д.С. Коробов на розкопках у Смоленську, 1999 рік

Проте, аспірантська тема змусила нас «забігти» з першої половини 90-х рр. аж у наступне тисячоліття. Експедиційна та публікативна активність кінця 1980-х — початку 1990-х рр. була зовнішніми проявами «тектонічного» процесу — саме в цей період Р.В. Терпиловський працює над написанням докторської дисертації, захист якої від-

бувся 1995 року. Тема дослідження — «Слов'яни Подніпров'я у першій половині I тис. н. е.» — каже сама за себе, дрібністю задумів дисертант не страждав. Втілення у життя такого масштабного задуму виявилось цілком адекватним. Про зміст та значення зазначеної роботи можна розповідати скільки завгодно, на наш погляд, достатньо згадати лише один пасаж з опонентського відгуку відомого санкт-петербурзького археолога М.Б. Щукіна. За дослівну точність цитування не відповідаємо, але сутність була такою: Р.В. Терпиловський — це людина, яка створила київську археологічну культуру. Йшлося про те, що скрупульозна праця Р.В. Терпиловського протягом двох десятиліть дозволила повноцінно розкрити зміст київських старожитностей. Звісно, перший поштовх у визначенні цих старожитностей саме як окремого культурного явища, зроблений В.М. Даниленком, був надзвичайно важливим. Але його статтю можна порівняти навіть не з робочим кресленням, а з ескізним проектом майбутньої будівлі, тоді як Р.В. Терпиловський виконав весь цикл будівельних робіт, від видобутку «будівельних матеріалів» (польові дослідження) до «оздоблювальних робіт» (різноманітні інтерпретації). Значна увага у докторській була приділена пізньозарубинецьким старожитностям. Вони розглянуті не лише як попередники київської культури, а й як окреме цілісне археологічне явище у всьому різноманітті проявів та взаємозв'язків. Нарешті, досить широко висвітлювалися питання подальшої долі київської культури, її зв'язок із старожитностями третьої чверті I тис. н. е., тобто культурами, в носіях яких вбачають ранньоісторичних слов'ян.

На нашу думку, на користь наукової ваги докторської дисертації Р.В. Терпиловського свідчить не стільки сам її захист, що пройшов без особливих ускладнень, скільки подальша доля

Р.В. Терпиловський та А.М. Обломський під час поїздки з метою ознайомлення з фондами польських музеїв. Гданськ, 2000 рік

Р.В. Терпиловський та Анджей Ковковський гортають сторінки монографії «Славяне Поднепрровья в первой половине I тыс. н. э.». Люблін, 2004 рік

роботи. Текст дисертації перетворився на чергову монографію лише майже 10 років потому, але жодною мірою не втратив актуальності. Досить показовим є й те, що виданням роботи переймалися польські колеги. «Славяне Поднепрровья в первой половине I тыс. н. э.» вийшли друком в Любліні у 2004 році, що зайвий раз підкреслює: наукові здобутки доктора Терпиловського мають значення не лише на вітчизняному чи пострадянському, а й на європейському рівні.

Згадки про 1990-ті рр. дозволяють дещо «збити» пафос викладу та спуститися бодай на певний час з висот «чистої науки» на грішну землю. Розкопки, статті та книги, дисертація, а час, між тим, був не надто для науки сприятливим. Відсидітися у «башті зі слонової кістки» в добу первинного накопичення було важкувато, адже йшлося про елементарне виживання не лише у науці, а й просто на побутовому рівні. Родина, син-студент (а у майбутніх лікарів навчання забирає куди більше часу, ніж у «гуманітаріїв» або «технарів»), тож перед будь-яким чоловіком, будь він тисячу разів «світилом», постають суто чоловічі проблеми: захистити родину від негараздів лихих часів, та що там — просто прогледувати. Пояснювати археологам, що існує лише один шлях професійного «заробітчанства» — госпдоговірні експедиції, мабуть не варто. Добра слава Ростислава Всеволодовича не лише як теоретика європейського рівня, а й як бездоганного практика-«польовика» стала при нагоді. Його залюбки запрошують до участі в новобудовчих експедиціях не лише в Україні, а й в Росії та Польщі. Проте, експедиції — то справа здебільшого сезонна, максимум на півроку. Як бути решту часу? Кавалер «повного банту» наукових ступенів, провідний науковий співробітник відділу археології ранніх слов'ян суміщає «високу науку» з роботою у Подільській експедиції, що проводить охоронні розкопки в історичній частині Києва практично цілий рік. Працює не як «весіль-

ний генерал» або «спеціально запрошена зірка»: «веде» розкопки, робить креслення, а при нагоді береться і за лопату. Цей неофіційний штрих до офіційного портрету, як на нас, вщент необхідний, адже рельєфно висвітлює відправну тезу пропонованої статті: «пароплав» в Ростиславі Всеволодовичі ніколи не затуляв «людину». Ситуація 1990-х зайвий раз продемонструвала, що науковий авторитет, цілком заслужений та реальний, аж ніяк не заважає доктору Терпиловському за будь-яких умов бути перш за все «чоловіком та воїном», і лише потім — «жерцем високої науки».

До речі, щодо доброї слави висококласного «польовика». Є в кар'єрі Ростислава Всеволодовича епізод, який зайвий раз підкреслює, що не він шукає звань та посад, а вони самі його цілком природно знаходять. Саме наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр. він був певний час головою Польового комітету Інституту археології, органу, що надає кваліфікаційну оцінку фаховості експедиційної діяльності будь-якого археолога. Те, що саме Р.В. Терпиловський обійняв цю посаду, не викликало жодного подиву або заперечень у колег, адже до цього він був багаторічним членом Польового комітету, і його принциповість та неупередженість у питаннях якості польових робіт була добре znana. Авторитет Р.В. Терпиловського в польовій сфері знаходить застосування і тепер. Він є одним з п'яти членів Координаційної ради — своєрідного ареопагу, що вирішує спірні питання щодо «поля», які не спромігся вирішити Польовий комітет.

В цьому ж ряду доречно пригадати участь Ростислава Всеволодовича в роботі редакцій багатьох видань, а також багаторічне членство у видавничо-редакційній раді Інституту археології. Ці посади відбивають «друге обличчя Януса» — скрупульозного до в'їдливості кабінетного вченого, який схильний відшліфувати до ідеалу кожне втілення певної думки у текст.

Проте, час повернутися до послідовного опису життєвого шляху ювіляра. Робота в «полі» заради хліба насущного навіть у найскрутніші часи поєднувалася з науковими інтересами. Від другої половини 1990-х рр. Р.В. Терпиловський брав активну участь у дослідженнях пам'яток пізньоримського та гунського часу у верхів'ях Дону, допомагаючи давньому соратнику, однодумцю та просто близькому другові А.М. Обломському (тепер вже не студенту-дипломнику МДУ, а доктору наук, керівнику групи з вивчення археології гунського періоду Інституту археології РАН). І знову назви пам'яток, що зараз на слуху у будь-кого, хто цікавиться старожитностями гунської доби: Седелки, Замятино. Такий розворот польової діяльності цілком збігався і з новим напрямком наукової цікавості Р.В. Терпиловського, що оформився ще у період опрацювання теми докторської — культурні процеси у Східній Європі на зламі першої та другої половин I тис. н. е. Контекст тут найширший, від суто археологічного — трансформація київських та черняхівських старожитностей у культури третьої чверті I тис., до глибинних історичних питань проблеми походження слов'янства. За останні 10—15 років Р.В. Терпиловським опубліковано чимало доволі різнопланових робіт з цього приводу. Публікації ці не лише відзначені традиційною коректністю у формулюванні завдань та ґрунтовністю підходу до вирішення останніх. Висловлені в них гіпотези, без перебільшення, стимулювали науковий пошук за цілою купою нових напрямків.

Останній «крутий віраж» на науковому та життєвому шляху Ростислав Всеволодович зробив порівняно недавно, у 2004 році, коли очолив кафедру археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. І знову, як то було завжди, посада сама знайшла гідного. Пропозиція щодо завідування кафедрою, яка 30 років тому вивела на науковий шлях, виявилася для Р.В. Терпиловського, м'яко кажучи, несподіваною. Річ у тім, що походила ця пропозиція не від знайомих колег — університетських археологів, а від практично незнайомого декана історичного факультету В.Ф. Колесника. Той вже кілька місяців поспіль спостерігав за манерою роботи також маловідомого йому доктора-археолога в експертній раді ВАКу. Результатами цих спостережень, зрештою, і стала згадана пропозиція. Тож наступний «піт-стоп» вкотре став лише констатацією професіоналізму на черговому етапі.

Викладацька діяльність вже на той час не була для Ростислава Всеволодовича абсолютною новиною; як «запрошений професор» він читав курси лекцій в університетах Луганська та Іжевська. Проте, штатний викладач та ще й адміністратор — то зовсім інша справа, сумніви, ймовірно, були до-

силь серйозними. Проте, згода була надана доволі швидко, тим більше, що рідний інститут, у якому пропрацьовано все життя, зовсім покидати потреби не було, Р.В. Терпиловський залишався провідним науковим, членом багатьох комітетів та рад. Залишалася й кураторство над археологічними дослідженнями Лівобережжя (експедиція Г.В. Жарова), яке Р.В. Терпиловський здійснює з 2002 року.

Оцінювати діяльність безпосереднього начальства — справа невдячна (наголошуємо на тому, що саме «невдячна», а не «небезпечна»). Занадто суб'єктивні та особистісні враження від людини, з якою працюєш пліч-опліч чи не цілий рік, не лише в аудиторії, а й в «полі» (вже п'ять сезонів Ростислав Всеволодович під час практики працює у складі Канівської експедиції, очолюваної автором). А велике бачиться краще здалеку. Згадаємо лише одне — запрошення до співавторства в написанні найсучаснішого вузівського підручника з археології, що походило від «прямих конкурентів» — викладачів археологічного магістеріуму Києво-Могилянської академії. На нашу думку, достатньо об'єктивний показник визнання професіоналізму не лише суто наукового, а й викладацького.

Завершити варто тим, з чого почали. Враження від людини та науковця від часу знайомства (спочатку — з роботами, згодом — особистого) не зазнали практично ніяких змін. Знов суто особисте, тому спробуємо об'єктивувати. За спогадами старших колег, які знають його не менше 15 років як автор, а подекуди понад чотири десятиліття, Ростислав Всеволодович завжди був таким: коректність, вдумливість, щира зацікавленість наукою як такою, а не званнями та почестями. Таким був юнак, який ще школярем вперше потрапив в Інститут археології, таким лишається доктор наук, професор, завідувач кафедри тощо. І до всього сказаного — ще й надзвичайна працьовитість та незаспокоєність. Тож 60 — лише черговий піт-стоп, життя в науці триває і варто чекати на нові знахідки, публікації, узагальнення «від доктора Терпиловського». До зустрічі на наступному піт-стопі!

E. V. Sinitsa

**PIT-STOP
(to the sixtieth birthday
of professor R.V. Terpylovsky)**

The article is dedicated to the main doings of the life and scientific path of professor, chief scientific officer, doctor of history sciences, chief of archaeology and museology department Taras Tshechenko Kiev University and leading scientific officer of Early Slavs' archaeology in Institute of archaeology of NAS of Ukraine Rostislav V. Terpylovsky. In the article field researches, publications and speculative generalizations by professor Terpylovsky have been characterized.

АБАШИНА Наталя Серафимівна — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

БАШКАТОВ Юрій Юрійович — науковий співробітник Інституту археології НАН України

ГЛАДКИХ Михайло Іванович — доктор історичних наук, професор кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ГОПКАЛО Оксана Вікторівна — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ГОРБАНЕНКО Сергій Анатолійович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ДІДЕНКО Сергій Васильович — науковий співробітник НМІУ, аспірант Інституту археології НАН України

ДУДІН Олександр Анатолійович — аспірант кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗЕЛЕНКО Сергій Мусійович — кандидат історичних наук, керівник Центру підводної археології КНУ

КЕПІН Дмитро Володимирович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК

КОБЕЦЬ Віктор Данилович — науковий співробітник Центру підводної археології КНУ

КОЗАК Денис Никодимович — доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту археології НАН України, завідувач відділу археології раннях слов'ян

КОЛОДА Володимир Васильович — кандидат історичних наук, завідувач лабораторії, доцент кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

ЛЕВЧУК Павло Олександрович — студент кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МАГОМЕДОВ Борис Вікторович — доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології раннях слов'ян Інституту археології НАН України

МАТВІШІНА Жанна Миколаївна — доктор географічних наук, завідувач відділу палеогеографії Інституту географії НАН України

МИСЬКО Юлія Володимирівна — кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

МОРОЗОВА Яна Іванівна — науковий співробітник Центру підводної археології КНУ

НЕСІН Валентин Антонович — кандидат біологічних наук, науковий співробітник Інституту зоології НАН України

ОБЛОМСЬКИЙ Андрій Михайлович — доктор історичних наук, науковий співробітник Інституту археології Російської АН

ОЛЬГОВСЬКИЙ Сергій Якович — кандидат історичних наук, завідувач кафедри музеєзнавства Київського національного університету культури та мистецтв

САМОЙЛЕНКО Любов Григорівна — завідувач Археологічного музею КНУ імені Тараса Шевченка

СИВОЛАП Михайло Павлович — директор археологічного музею і керівник археологічної лабораторії Черкаського національного університету

СИНІЦЯ Євген Валентинович — кандидат історичних наук, асистент кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СКИБА Андрій Володимирович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

СТАНІЦИНА Галина Олександрівна — науковий співробітник, завідувач наукового архіву Інституту археології НАН України

ПАЛІЄНКО Сергій Володимирович — кандидат історичних наук, завідувач лабораторії Київського університету туризму, економіки і права

ПАХАРЄВА Олександра Сергіївна — кандидат історичних наук

ПАЧКОВА Світлана Петрівна — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ПЕТРАУСКАС Андрій Валдасович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ПЕТРАУСКАС Олег Валдасович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ПИВОВАРОВ Сергій Володимирович — доктор історичних наук, завідувач кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

ПУДОВКІНА Анна Сергіївна — магістрант кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПУСТОВАЛОВ Сергій Жанович — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

ПЯСЕЦЬКИЙ Валерій Казимирович — краєзнавець

РЕКОВЕЦЬ Леонід Іванович — доктор біологічних наук, науковий співробітник Інституту зоології НАН України

РИЖОВ Сергій Миколайович — кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТОЛОЧКО Денис Володимирович — аспірант кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЦИНДРОВСЬКА Людмила Олександрівна — науковий співробітник Інституту археології НАН України

ШИДЛОВСЬКИЙ Павло Сергійович — кандидат історичних наук, асистент кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ШИШКІН Руслан Германович — кандидат історичних наук, викладач кафедри історії слов'янських народів КДПУ ім. М.П. Драгоманова